

BÖLGESEL AZ GELİŞME VE BÖLGELER-ARASI DENGESİZLİK SORUNU

Prof. Dr. Cavit Orhan TÜTENGİL

1. Genel Çerçeve. 2. Birkaç Kavram Açıklaması. 3. Bir «Model»in Başlıca Ögeleri. 4. Türkiye'deki Durum. 5. 1920-1972 Dönemi Çalışmaları ve Sonuç.

1. Genel Çerçeve.

«Az gelişme» dediğimiz çok boyutlu olayın «bölge» ölçeğinde gözlenenini, «bölgesel az gelişme» adını taşımakta, böylece, «az gelişmiş ülkeler»in yanı sıra bir de «az gelişmiş bölgeler» ortaya çıkmaktadır. Söz konusu olguyu doğuran başlıca nedenler şöylece özetlenebilir: «Az gelişmiş bölgeler bir ülkenin bütününe kıyasla yalnızca yeteri kadar gelişmemiş bölgeler olmayıp, sosyal yapı farkları bakımından da «ülke»den bazı özellikleri ile ayrılan «bölge»ler görünüşündedir. Coğrafyadan gelen fizikî tecrit edilme veya elverişsizlik koşulları, etnik ayrılıklar, demografik özellikler, ülkenin bütünü ile birlikte gelişmeyi engelleyen veya sınırlayan bir ilişkiler düzeninin varlığı bölgesel az gelişmeyi doğuran en önemli sebepler arasında yer alır.»¹

Az gelişmiş bölge tipleri ele alındığında, konunun evrensel bir yanının bulunduğu, gelişmişliğin her derecesinde ortaya çıkabileceği görülmektedir. Bunun içindir ki «çok gelişmiş» bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde TVA projelerini zorunlu kılan «Yaşlı Güney», «orta derecede gelişmiş» İtalya'da «Mezzogiorno» (Güney İtalya) ve az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de «Doğu ve Güney-Doğu Anadolu» ortak sorunlarla karşımıza çıkan az gelişmiş bölgeler olmaktadır.

(1) C. O. Tütengil, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, İstanbul 1971, 2. b., s. 24-25.

Bir ülkede bölgesel az gelişme olgusunun bulunması, bölgelerarası dengesizlik sorununun varlığının zorunlu koşulu-
dur. Bu durumda, aralarında en azından gelişmişlik farkı bu-
lunan bölgeler «dengesizlik sorunu»nu gözler önüne serecek-
tir. Bölgeler-arası ilişkilerde belirginlik kazanan ortaklaşa
özelliklere bir kitabımızda daha önce değinmiştik : «Kaide
olarak, az gelişmiş bölgelerdeki tasarruf, sermayenin emin ve
yüksek kâr sağladığı, daha zengin veya daha ilerlemiş böl-
gelere göç etmektedir. İşgücü bakımından da benzer bir du-
rum söz konusudur. «Sanayi, el emeğinin ucuz olduğu geri
kalmış bölgelere gideceğine, bu bölgelerin halkları, emek ta-
lebinin yüksek olduğu yerlere» gitmektedir' Tasarruf ve iş-
gücünün gelişmiş bölgelere doğru göçünün tabii bir sonucu
olarak da gelişen bölgeler daha çok gelişmiş, geri kalmış böl-
geler ise daha da geri kalmış ve fakirleşmiş olur. Bölgeler-
arası dengesizliğin artmakta oluşu yukardaki mekanizmanın
işlemesine sıkıca bağlıdır».²

2. Birkaç Kavram Açıklaması.

Konunun genel çerçevesini çizdikten sonra bazı kavram-
lar üzerinde durmak gereğini duyuyoruz. Üzerinde durulma-
sı gereken ilk kavram «*bölge*» kavramıdır. Biz «bölge» deyin-
ce, «ortak nitelikleri ve özellikleri olan iller topluluğu»nu an-
lıyoruz. Böylece, karışıklıklara yol açabilecek olan ülkeler -
arası bölge anlayışı dışarda bırakılmış olmaktadır. Yaptığı-
mız bölge tanımını somutlaştırmak için, hizmetin gerektir-
diği değişik bölgeler (ordu, karayolları, demiryolları, orman,
tarım...) hatırlanmalı ve bunların birbiriyle çakışmadığı göz-
önünde bulundurulmalıdır.

Bölgesel az gelişmenin odak noktası olan sosyal (toplum-
sal) yapı farkı yerine «*toplumsal doku farkı*» terimini kullan-
mak bize daha gerçekçi görünüyor. Bir ülke bütünü içinde
gözlediğimiz farklılaşmayı «toplumsal yapı» olarak nitele-
mek, ortak öğeleri yokumsamak olur. Gerçekte, ülkenin bü-
tünü için geçerli olan «yapı»dan bazı ayrılmalar söz konusu-
dur ki bunu «toplumsal doku farkı» diye adlandırmak daha
yerinde ve gerçeğe uygun bir adlandırmadır. Yatay ve dikey

(²) Adı geçen kitap, s. 25.

örgülerin (atki ve çözgü) oluşturduğu bir kilimde yer yer beliren yatay özellikler, toplumlarda da bir «yapı» farkı değil «doku» farkını ortaya koymaktadır.

Son bir kavram olarak da «*coğrafyadan gelen fizikî tecrit*» üzerinde durmalıyız. Burada sözkonusu olan, bölgesel az gelişme olgusuna sınır çizen ve coğrafyadan gelen (engebe, yükselti, eğim, iklim gibi) özdeksel öğelerdir. Bu ve benzeri öğeler, başta ulaştırma ve haberleşme olmak üzere, yerleşme, üretim düzeni, iş-güç biçimleri, mülkiyet açılarından farklı «doku»ları oluşturmaktadır. Böylece, boyutlarından biri «coğrafya» olan sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler belirginlik kazanmaktadır.

3. Bir «Model»in Başlıca Öğeleri.

«Bölgesel az gelişme»den kaynaklanan dengesizlik sorunu, her türlü gelişmişlik derecesi için geçerli bir «*model*» olarak ele alınırsa, şu noktalar dikkatimizi çekecektir:

- «Yüksek doğurganlık» olgusu, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılığın somut bir göstergesi olmaktadır. Böylece, hızlı nüfus artışı, mevsimlik iş göçleri, yurt içi ve yurt dışı çalışma göçleri yüksek doğurganlık tarafından güdülenmektedir.

- Eğitim yatırımlarındaki nicel ve nitel farklılık, hizmetlerin dağılımındaki ortak özelliğin gözle görünür bir örneğidir. Böylece bölgeler-arası tek yanlı bir hareket, ülke ölçüsünde bir «beyin göçü» ortaya çıkmaktadır.

- Gelirin artması, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmenin bir bileşkesi olarak kalmamakta, aynı zamanda nüfusun artış hızını yavaşlatan bir fren rolü oynamaktadır.

- «Fizikî tecrit»le neden-sonuç ilişkisi içinde bulunan «kültürel tecrit» de birçok durumlarda «model»deki yerini almaktadır. Dilin yanı sıra din ve mezhep farklılıklarının da kültürel tecrit içinde bir ağırlık kazandığı, bazı ülkelerde etnik bir sorun niteliğine büründüğü görülmektedir.

- Çok gelişmiş ülkelerde «bölgesel az gelişme»nin ortaya çıkışı, ülkenin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. «Optimum»

bir büyüklük çeşitli ülkelerde «homojen» bir «toplumsal yapı»yı sürekli kılmaya yetmektedir.

● Ülkenin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe bölgeler-arası dengesizlik oranı azalmakta, gelişmişlik düzeyi azaldıkça dengesizlik şiddet kazanmaktadır. Bunun içindir ki az gelişmiş ülkelerdeki bölgeler-arası dengesizlik, çoğu kez, bir derece farkının ötesine geçmektedir.

● Bölgesel az gelişmişlik, din kurumuna etkinlik kazandırmakta, feodal ilişkileri canlı tutmakta, tarımsal potansiyelin yanı sıra, görülüp bilinmediği için bir «turizm potansiyeli»ni de, öteki zenginlikleri gibi, gizlemektedir.

● Doğal âfetler (deprem, su taşkınları, kasırga...) az gelişmiş bölgelerin alın yazısı olmakta, çoğu hallerde bu iki olay dizisi arasında tersine dönüşebilen neden-sonuç ilişkileri bulunmaktadır.

● «Ağa» düzeninin, bazı yörelerde «eşkiya»lığın ortaya çıkışı da, sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların bir sonucudur. Az gelişmiş bölge sınırda ya da kıyıda ise «kaçakçılık» olayları için de elverişli bir ortam olabilir.

4. Türkiye'deki Durum.

«Model»den gerçeğe ve genelden Türkiye'ye dönecek olursak ilginç bazı durumlarla karşılaşmamız olasıdır. Ayrıntılarına girmeden, küçük hatırlatmalar ve sayısal bazı saptamalarla Türkiye açısından sorun şöyle görünmektedir:

1) *Olayın adı zaman içinde değişmekte ve sınırları belirsizleşmektedir.* «Kalkınma Planları» gözden geçirildikte durum şudur:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında «Geri Kalmış Bölgeler» konusuna kısaca yer verilmektedir. (s. 473-474).

İkinci BYKP'nda «Az Gelişmiş Bölgeler» sorunu karşısında «Bölgesel Gelişme»yi sağlayacak politikalar üç noktada toplanmaktadır:

i) Geri kalmış bölgelerdeki stratejik şehirleşme merkezlerinde alt-yapı yatırımlarının yoğunlaştırılması ve böylece çevreyi etkileyecek gelişme noktaları elde edilmesi,

ii) Özel kredi, vergi indirimi, ucuz enerji gibi teşvik tedbirleriyle özel sektörün bu bölgelerde yatırım yapmasının sağlanması,

iii) Kamu kuruluşlarının, az gelişmiş bölgelerdeki kaynak ve imkânları değerlendirici ve alternatif projeler ortaya koyucu proje hazırlıklarına öncelik vererek hızlandırmaları. (s. 268-269).

Üçüncü BYKP, bu kez «Kalkınmada Öncelikli Yörelere» adını verdiği olguyu şu ilkelerle çözmeye çalışıyor:

a) «Yurdun bazı yöreleri ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan geri kalmış durumdadır. Bu yöreleri kesin coğrafi sınırlarla belirlemek olanak dışıdır».

b) «Kalkınmada öncelikli yörelerin sorunlarını Türk toplumunun temel sorunlarından ayrı olarak düşünmeye imkân yoktur».

c) «Belli yöreler için özel kalkınma planları hazırlama eğilimlerine, bütünlük ilkesine ters düşen uygulamalara yol açacağından, kesinlikle son verilecektir». (s. 947-949).

2) *Özel kesimdeki işyerlerinin iller ve bölgeler itibariyle dağılımı bir dengesizliği sergilemektedir:*

Ana kitleyi oluşturan 910 işyerinin, 1974 yılında yapılan bir anketin sonuçlarına göre iller itibariyle kümülatif dağılımı şöyledir:

<i>İşyerlerinin</i>	<i>İllerin</i>
% 51'i	% 2'sinde
% 69'u	% 4'ünde
% 79'u	% 10'unda
% 90'ı	% 25'inde
% 95'i	% 40'ında
% 100'ü	% 100'ünde

bulunmaktadır.³

Aynı araştırmaya göre bölgeler açısından işyerlerinin dağılışı özel kesimin tercihlerini belgelemektedir:

(³) Doç. Dr. E. Soral, *Özel Kesimde Türk Mütessesbileri*, Ankara 1974, s. 26.

<i>İşyerleri</i>	<i>Bölgeler</i>
% 1.4'ü	Doğu ve Güney Doğu'da
% 3.6'sı	Karadeniz'de
% 5.1'i	Güney Anadolu'da
% 10.2'si	Orta Anadolu'da
% 21'i	Ege'de
% 58.7'si	Marmara'da

yer almaktadır.⁴

3) *Kamu yatırımlarının illere göre dağılımı, ikili bir bölümlenme içinde sadece bir eşitsizliği değil, beş yıllık kalkınma planları dönemine göre bir gerilemeyi de vurgulamaktadır. Öte yandan, «kalkınmada öncelikli yöreler» adı verilen 40 ilin Türkiye nüfusu içindeki yerinin de, 1970'ten 75'e % 43.39'dan % 41.81'e düştüğü görülmektedir. Kamu yatırımlarının, birden fazla ile yapılanlar hariç, «gelişmiş» ve «geri kalmış» yöreler arasındaki dağılımı da şöyledir:*⁵

<i>Dönemler</i>	<i>K.Ö.Y. (40 il)</i>	<i>Öteki yöreler (27 il)</i>	<i>Kamu yatırımları toplamı</i>
1. Plan Dönemi	% 34.7	% 65.3	22.774.202 TL.
2. Plan Dönemi	% 28.8	% 71.2	52.033.272 TL.
3. Plan Dönemi (İlk 3 yıl)	% 28.4	% 71.6	71.810.753 TL.

Çizelgeyle ilgili açıklamada şu noktalar ele alınmaktadır:

i) Kalkınmada öncelikli yörelerin toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar her plan döneminde düşüş kaydetmektedir.

ii) Kalkınmada öncelikli yöreler kamu yatırımlarından sürekli olarak Türkiye ortalamasının altında pay almakta, böylece ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş bölgelerle arasındaki fark devamlı olarak artmaktadır.

iii) Aslında durum tablonun belirttiğinden daha da kötüdür. Zira bu tablonun hazırlanışında yatırım yeri «muhtelif» diye belirlenen projeler dikkate alınmamıştır... Ayrıca,

(4) Adı geçen araştırma, s. 27.

(5) Bk. *Planlı Dönemde Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı*, Ankara 1976, s. 7.

tablodaki miktarlar «program» yatırımları olup, bu yatırımların gerçekleşme oranları, çeşitli nedenlerle, kalkınmada öncelikli yörelerde daha da düşüktür.

iv) Kamu yatırımlarının yöreler arasındaki dağılımında görülen dengesizlik, özel kesim yatırımlarının dağılımında doğal olarak, çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır». ⁶

4) *Türkiye'nin 100 büyük firmasının 1975 yılındaki dağılımı da «dengesizlik ve bölgecilik» açısından bazı ipuçları vermektedir.*

Firmaların 1'er tanesi Eskişehir, Kayseri, Tarsus ve Tekirdağ'da; 3'er tanesi Ankara ve İzmit'te; 4'ü Bursa'da, 7'si Adana'da, 8'i Ege bölgesinde ve 53'ü de İstanbul'dadır. Ayrıca 18 de kamu kuruluşu vardır. ⁷

Kuruluşların % 90'ının Marmara bölgesinde toplandığını söyleyen İlhan Selçuk, «Tüm sanayi girişimlerini Marmara bölgesine toplamak, bölgeciliktir» demektedir. ⁸

5) *Büyük araziye sahip işletmelerin tarım bölgelerine göre dağılımı dikkate değer bir gösterge olmaktadır.* 1970 Genel Tarım Sayımının geçici sonuçlarına bakılırsa, 100 dönüm ve daha fazla araziye sahip işletmeler Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van illerinden oluşan Güneydoğu bölgesinde yoğunlaşmaktadır. ⁹

Bölgeler ve Genel Toplam	Toplam		İşletme Sayısı ve Büyüklükleri (Dönüm)					
	İşletme	Arazi	1000-2500		2501-5000	5001+		
1. Ortakuzey bölgesi	192	532.687	139	209.896	36	114.018	17	207.773
2. Ege bölgesi	180	531.577	116	117.341	47	164.381	17	189.855
3. Trakya ve Marmara	228	766.350	148	224.806	45	152.052	35	389.492
4. Akdeniz bölgesi	441	1.063.065	291	424.010	109	359.576	41	279.479
5. Kuzeydoğu bölgesi	103	243.276	75	109.632	16	50.846	12	82.798
6. Güneydoğu bölgesi	836	3.462.649	359	557.254	245	837.849	232	2.067.546
7. Karadeniz bölgesi	30	203.330	13	18.445	4	13.330	13	171.555
8. Ortadoğu bölgesi	179	458.515	134	195.682	31	101.130	14	161.703
9. Ortagüney bölgesi	131	304.695	102	146.505	21	70.155	8	88.035
Genel Toplam	2320	7.566.144	1.377	2.063.571	554	1.860.337	389	3.639.236

(⁶) Adı geçen çalışma, s. 8.

(⁷) Bk. *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, S. 126, s. 9 (15 ağustos 1976).

(⁸) Bk. *Cumhuriyet*, 18 ağustos 1976).

(⁹) *Toprak ve Tarım Reformu Açısından Sayılarla Türkiye*, Ankara 1973, s. 150-151.

Bu çizelgenin yarattığı bir çağrışımla, Doğu Bayezid'deki «İshak Paşa sarayı olayı»nı, haklı olarak, «feodal bir rejimin sosyo-kültürel ürünü» açısından değerlendirmeyi öneren Prof. Gazanfer Erim'in şu açıklamalarını hatırlamalıyız: «Bu yapı inşa edildiği çağdan (1784) ve yurt bütününden daha çok, içinde bulunduğu bölgesel ortamın, ekonomik, etnik, politik ve kültürel nitelik ve özelliklerini yansıtan dikkat çekici bir örnektir. Bu tip örnekleri belki daha az gösterişli olarak yurdumuzda bugün de bulmak mümkün olabiliyor. Bunlar, belirli bölgelerde kesin egemenlik kurmuş bey ve ağaların yaşadıkları yapılarıdır. Bu ağalar egemenlik kurdukları halk üzerinde zenginlik ve kudretleriyle göz kamaştırmak ve hayranlık uyandırmak zorunluğundadır. Bu bakımdan zengin, güçlü ve görkemli bir görüntü onların varlıklarının vazgeçilmez bir gereği ve yaşama kuralıdır. Bunlar aynı zamanda, rakip ve düşmanlarına karşı hazırlıklı ve ihtiyatlı bulunmak zorundadırlar. Bir Kürt beyi olan İshak Paşa'nın da zamanında bunlardan biri olduğunu biliyoruz. Bu bakımdan konumuz olan yapıya bu gözle bakmanın doğru olduğu kanısındayız».¹⁰

6) 1965-1966 üniversitelerarası giriş sınavı sonuçları, orta öğretimde de bölgesel dengesizlikler bulunduğunu kanıtlamaktadır. Liseler açısından Türkiye'de en başarılı 10 ilin dağılımı 4'ü Marmara, 2'si Ege, 2'si İç Anadolu ve 2'si Karadeniz bölgesi biçiminde iken, en az başarılı 10 ilin 7'si Doğu Anadolu'da, 2'si Karadeniz ve 1'i de Güney Doğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır.¹¹

Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu'ya göre, «Yüksek öğrenime girişte Türkiye'nin sosyo-ekonomik bakımdan ileri bölgeleri geri bölgelerine oranla çok daha büyük bir üstünlüğe sahiptirler. Örneğin, yüksek öğrenim kurumlarına girebilme şansı Marmara Bölgesinde Doğu Anadolu Bölgesinin 2.3 katından fazladır. Ege Bölgesinin Doğu Anadolu'ya üstünlüğü iki katından fazla, İç Anadolu Bölgesinin Doğu'ya üstünlüğü ise yaklaşık olarak 2.3 katıdır... Genel bir gözlemlerde bulunmak gerekirse denebilir ki, Türkiye'deki en başarılı liseler sosyo-ekonomik bakımdan nisbeten daha ileri olan bölge ve illerde

(¹⁰) Prof. G. Erim, İshak Paşa Sarayı, *Türkiyemiz*, S. 22, s. 26-27 (haziran 1977).

(¹¹) Prof. Dr. Mihçioğlu, *Üniversiteye Giriş ve Liselerimiz*, Ankara 1969, s. 150.

bulunmaktadır. Ülkenin eğitim olanaklarından daha geniş bir ölçüde yararlanan bu bölge ve illerdeki okullar yalnız öğretmen kadrosu ve öğretim araç ve gereçleri bakımından daha talihli bir durumda bulunmakla kalmamakta, bu yörelerdeki aile çevreleri de okuldaki başarıyı olumlu yönde etkileyen daha elverişli maddî ve manevî koşullara sahip bulunmaktadır».¹²

Liselerin coğrafi bölgelere göre başarı durumları, aşağıdaki çizelgede izlenebilir. Çizelgedeki lise sayısı, öğrencileri sınavına katılan liselerin sayısıdır.¹³

Bölge	Lise Sayısı	Sınava Katılanlar	İlk Listede Kazananlar	Başarı Bindesi	Toplam St. Puan Ortalaması
Marmara	81	9.159	2.893	315	360,78
Ege	32	4.264	1.175	275	356,25
İç Anadolu	37	9.124	2.712	297	355,58
Karadeniz	21	3.889	782	201	336,68
Akdeniz	23	4.583	754	164	330,36
Güney Doğu Anadolu	8	1.622	271	167	328,50
Doğu Anadolu	14	2.567	350	136	311,07

7) *Bölge planlama çalışmaları açısından ele alınan Doğu Anadolu Bölgesinin bazı nitelikleri, üstünlüklerin yanı sıra bölgesel az gelişmenin de işaretlerini vermektedir.* Türkiye yüzölçümünün % 30.3'ü, ülke nüfusunun yaklaşık olarak % 20'si demek olan Doğu Anadolu Bölgesi, resmî nitelik taşıyan bu çalışmaya göre Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Gaziantep, Maraş, Adıyaman, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Van, Hakkâri, Bitlis, Erzurum, Erzincan, Kars ve Ağrı illerini kapsamaktadır.

● Tarım ve hayvancılık kesiminin egemen olduğu Doğu Anadolu Bölgesi yeraltı servetleri bakımından da çok zengindir. (Demir rezervlerinin % 22'si, bakırın % 32'si, kurşun ve çinkonun % 18'i bölgede bulunmaktadır). Ayrıca, büyük bir elektrik enerjisi potansiyeli de vardır.

(12) Adı geçen kitap, s. 144 ve 146, 150-151.

(13) Aynı kitap, s. 144.

● Bu üstünlüklerine karşılık, okur-yazar oranı Türkiye ortalamasının altında bulunmakta, sağlık kuruluşlarında, bir yatağa Türkiye'de 434 kişi düşerken, bölgede 732 kişi düşmektedir. 10 bin nüfusa düşen hekim sayısı, Türkiye'de 2.1 iken, bölgede 0.5'tir. Bir PTT işyeri, ülkede 560 km².ye hizmet ederken, bölgede 963 km².ye hizmet etmektedir.¹⁴

5. 1920-1972 Dönemi Çalışmaları ve Sonuç.

Model'den gerçeğe ve genel'den Türkiye'ye dönerek yaptığımız hatırlatmalar ve sayısal saptamalarla yetinerek sonuca geçebiliriz. Herhalde, yapılacak ilk iş, kavram kargaşası yaratmaktan vazgeçerek, «sorun»un varlığını kabul etmektir. Ancak bundan sonradır ki, ikinci adım olan çözüm yolları ve önerilere geçilebilir. «Münhasıran Devlet Planlama Teşkilâtı'nın Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi'nin Doğu ve Güney-Doğu Anadolu sorunlarının çözülmesindeki çabalarına katkıda bulunmak amacıyla» yapılan bir çalışma bu açıdan, bir çıkış yeri olabilir.

1920-1972 dönemindeki hükümet programlarında yer alan Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun kalkınmasıyla ilgili görüşler 1950 öncesinde demiryolu yapımı, «isyan ve irtica hareketleri, şakavetler» dolayısıyla alınan tedbirler, fabrika kurma girişimleri, memur evleri yapımı etrafında toplanmaktadır. Çoğu kez, «Münhasıran bu konuda bir beyanata rastlanmamıştır» denilmekte, 1942 (Şükrü Saracoğlu) Programından «Doğu ve Güneydoğu Anadolu Meseleleriyle ilgili olarak» başlığı altında şu ilginç (!) bölüm aktarılmaktadır: «Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız».¹⁵

(14) Bk. Doğu Anadolu Bölgesi. Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni, Ankara 1970, s. 1-4.

(15) Dr. F. Kırbaşı, 1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları, Ankara 1973, s. 98.

1950'den başlayarak somut önerilerle yaklaşılan «sorun», planlı kalkınma anlayışı ile birlikte yeni boyutlar kazanmaktadır:

1951 (*Adnan Menderes*): «Köy okulları inşaatında Doğu illeri ile bu iller kadar geri kalmış diğer illerin ihtiyaçları ön planda tutulacak ve köylü vatandaşlarımızı mükellefiyete tabi tutan mevzuat kaldırılacaktır».

«Doğu'da bir üniversitenin temeli atılacaktır».

(*İsmet İnönü*)

1961: «Bölge planlaması çalışmalarının önemine inanıyoruz. Yurdumuzun geri kalmış bölgelerinin kalkınması için, bütün imkânlarımızı kullanacağız».

1962: «Muvazeneli gelişme ve sosyal adalet cihetinden ehemmiyetli gördüğümüz konulardan biri de, memleketimizin çeşitli bölgeleri arasında iktisadî faaliyet hacmi ve gelir seviyesi bakımından mevcut olan büyük farkları ortadan kaldırmaya çalışmaktır».

«Eğitim politikamızda, memleketimizin az gelişmiş bölgeleriyle diğer bölgeleri arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran tedbirler ehemmiyetle dikkate alınacaktır».

1963: «Kalkınma Planında yer alan sosyal politikamız gelir dağılımındaki ve bölgeler arası kalkınmadaki aşırı ve adaletsiz farkların giderilmesine dayanır. Bu amaçla millî gelirin hızla arttırılması ve artan millî gelirin, vergi politikası, kamu harcamaları, yatırımların teşviki suretiyle dar gelirli vatandaşlarımıza, az gelişmiş bölgelerimize ve bu arada Doğu bölgelerimize öncelikle yöneltilmesine, böylelikle bölgeler arasındaki dengesizliğin giderilmesine çalışacağız».

1965 (*S. H. Ürgüplü*): «Doğu ve Güneydoğu illerimizin kalkınmasında en büyük rolü oynayacak olan Keban Barajının inşaatına şümüllü bir şekilde başlamak ve zamanında bitirmek için her türlü tedbirler alınacak ve bütün gayretler sarf edilecektir».

(*Süleyman Demirel*)

1965: «Yurdun birçok bölgelerinde, özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, hayat ve yaşayış şartları bakımından

büyük farklar mevcuttur. Fakir bölgelerde yaşayan halkımızın daha müreffeh hale getirilmesi, iş imkânlarına kavuşturulması, bu bölgelerde yapılacak alt yapı tesisleri ve sanayi yatırımlarının hızlandırılmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için sınaî yatırımlarını teşvik edecek şekilde, yatırım indirim oranları ayarlanacak ve teknik eğitim ve öğretim gibi vasıtalarla bu bölge halkının yaşama ve eğitim seviyeleri yükseltilecektir».

1969: «Önemle üzerinde durduğumuz bir konu da, Doğu Bölgesinin kalkınması meselesidir. Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan memleketimizin bütün bölgelerinin kalkınması, Anayasamızın bir icabıdır».

«Memleketimizin çeşitli bölgeleri, hatta bir bölgenin çeşitli mevkileri arasında nisbî gelişmişlik farkları mevcut olduğu bir gerçektir. Hedefimiz, Türkiye'nin bütün bölgelerini tüm olarak çağımızın medeniyet seviyesine çıkarmaktır. Bunun içindir ki memleketimizin tümüne şamil bir kalkınma planı tatbik olunurken, geri kalmışlığın yaygın ve tesirli olduğu bölgelerde özel tedbirler alınmasına ihtiyaç görmekteyiz. Bu özel tedbirlerin maksadı; memlekette imtiyazlı bölgeler yaratmak değil, bütünlüğü perçinlemektir». (Süleyman Demirel, 1970 Programında da tekrarlayacağı, «Plan hedeflerinden ve Doğu Bölgemizin özelliğine verdiği önemden aldığı ilhamla kararlaştırılan» 27 tedbir üzerinde durmaktadır).¹⁶

1971 (*Nihat Erim*): «Özellikle yurdun gelişmeye muhtaç bölgelerinde sanayi tesisleri kuracak ve kurulmasına önayak olacak, gelişmeye muhtaç bölgeler kalkınma örgütü devlet sermayesi ile kurulacaktır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da mandıralar, kombinalar gibi hayvan ürünlerinin değerlendirilmesine ilişkin sınaî kamu projelerinin gerçekleşmesine öncelik verilecektir».

1972 (*Ferit Melen*): «Yurdumuzun çeşitli bölgeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden mevcut olan

(16) Adı geçen kitap, s. 138-140 ve 142-144.

gelişme dengesizliklerini gidermek amacıyla ele alınmış tedbirler daha etkili hale getirilecektir».¹⁷

Uygulamaya yönelik çalışmalarda izlenen yöntem ve sapmalar ne olursa olsun, bize kalırsa, gerçekçi çözüm şu noktaların benimsenmesinde ve uygulanmasında yatmaktadır:

- Bölgeler-arası dengesizlik sorunu Devlet'in öncülüğünde çözümlenebilecek nitelikte bir sorundur.
- Sağlıklı bir çözüm için özel planlar ve fonlar zorunludur.
- Bölgeye alt-yapı hizmetleri götürülmeden özel kesimin özendirilmesi sağlanamaz.
- Bölgenin toprak altı ve toprak üstü değerlerini işleyen, istihdam yaratmayı amaçlayan kuruluşlar öncelikle ele alınmalıdır.
- İktisadî amacın yanı sıra, bazen de önü sıra sosyo-kültürel amaçların da gözönünde tutulması gerekir.
- Ortaklaşa menfaat uygulamalarından yola çıkarak duygu ve düşünce birliğine ulaşılması ilke olarak benimsenmelidir.

Görüldüğü gibi, bölgesel az gelişme olgusundan kaynaklanan bölgeler-arası dengesizlik sorunu ne kadar karmaşık bir yapıda bulunsa da, çözülmeyen bir sorun niteliğinde değildir. Konuya bilimsel araştırmalarla yaklaşılması, ön-yargılardan doğan kuşkuları ortadan kaldırmaya yetebilir. Sorunu görmezlikten gelmek ve ayrıcalık yaratma kaygısıyla yüzüstü bırakmak ya da ülke ölçeğindeki kalkınma planları içinde çözüm aramak «zamanı» boş yere yitirmek olur. Öte yandan, «ekonomik kalkınmalarını serbest piyasa kuvvetlerinin karşılıklı etkilerine terketmiş olan liberal sistemlerde bölgeler-arası dengesizliklerin kendiliğinden düzelmesini beklemeye imkân yoktur... Geri kalmış bölgelerle gelişmiş bölgeler

(17) Hükümet Programlarından yaptığımız alıntılar Dr. Faik Kırbaşı'nın kitabının 111, 122, 124, 127, 129, 133-134, 137-138, 147 ve 152. sayfalarındandır.

(18) Dr. Ruşen Y. Keleş, Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlikler, **Yedinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları**'ndan ayrı basım, Ankara 1964, s. 39.

arasındaki sosyal ve ekonomik dengesizliklerin tamamen giderilmesi ve tam bir eşitliğin sağlanması hiçbir zaman bahis konusu değildir»¹⁸ yargısında bir «doğru»yu izleyen «kötümserlik» havası ancak «kısa vade»de geçerli olabilir. Oysa ki üzerinde durulan «sorun» olumlu meyvelerini ancak kuşaklar arası çalışmalarla verebilecek çetinlikte olan bir «çok boyutlu ve uzun süreli» sorundur.